

Prieštaravimai Sąjūdyje atkūrus Lietuvos nepriklausomybę

Mindaugas Tamošaitis

Lietuvos edukologijos universitetas, Istorijos fakultetas, Lietuvos istorijos katedra, T. Ševčenkos g. 31, Vilnius, el. p. mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Anotacija. Straipsnyje pirmą kartą bandoma analizuoti, kodėl 1990 m. lietuvių tautą į nepriklausomybę atvedęs Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS), atėjęs į valdžią, prarado savo turėtą didelį populiarumą ir visuomenėje pradėtas vertinti labai prieštarinčiai. Atskleidžiamos LPS vidaus problemos, dalies jo narių pasitraukimo iš šio judėjimo ir Lietuvos gyventojų nusivylimas Sąjūdžiu priežastys. Daugiausia dėmesio skiriama 1990–1992 m., kai Sąjūdis prarado savo populiarumą visuomenėje.

Esminiai žodžiai: Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS), Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (LR AT), Lietuvos komunistų partija (LKP), rašytojai, opozicija, valdžia.

Abstract. The article is the first attempt to explain why the Reform Movement of Lithuania Sąjūdis (RML), having led the Lithuanian nation to independence in 1990, lost its popularity after coming to power and was received rather controversially by the public. It reveals the internal problems of the RML, the reasons of withdrawal of some of its members, and the disappointment of Lithuanian people with Sąjūdis in general. The article focuses on the period 1990–1992 when Sąjūdis lost its popularity in the public which receives considerably less attention from researchers compared to its earlier activities.

Keywords: Reform Movement of Lithuania Sąjūdis (RML), Supreme Council of the Republic of Lithuania, Communist Party of Lithuania (CPL), writers, opposition, government.

Įvadas

1988 m. birželio 3 d. Vilniuje įkurtas Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS), sulaukęs milžiniško populiarumo tarp gyventojų ir suvienijęs po savo vėliava įvairius visuomenės sluoksnius, daugiausia prisidėjo prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tuometinį Sąjūdžio svarbų vaidmenį visuomenėje atspindėjo posakis: „Sąjūdis – tai Lietuva.“

Kai buvo pasiektas pagrindinis Sąjūdžio tikslas – atkurta Lietuvos nepriklausomybė, situacija pasikeitė. Tuomet Sąjūdžiui turint daugumą demokratiškai išrinktoje Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje (LR AT) 1990–1992 m. jo veikla pradėta vertinti prieštaringai: tuo laikotarpiu buvo apsiginta nuo SSRS karinės agresijos, Lietuva gavo tarptautinį pripažinimą, LR AT priimti įstatymai padėjo tvirtus pamatus tolesniam šalies valstybingumui, o 1992 m. rudenį priimta Lietuvos konstitucija šalyje įtvirtino demokratinę santvarką. Antra vertus, tuo metu Lietuvoje prasidėjo dideli visuomenės grupių nesutarimai, dėl kurių stipriai išaugo priešprieša tarp valdžios ir opozicijos. Dėl to didelių problemų nepavyko išvengti Sąjūdžiui, tarp kurio vadovybės narių kilo aštri konfrontacija. Buvę vakarykščiai bendražygiai tapo priešininkais, nemažai Sąjūdžio aktyvių veikėjų paliko šio judėjimo gretas (nemažai jų įsiliejo į naujai atkurtas ar atsikūrusias politines partijas), visuomenės akyse labai krito Sąjūdžio populiarumas.

Nors per dvidešimt penkerius metus pasirodė daug ir įvairaus pobūdžio LPS istorijai skirtų darbų, kuriuose ypač išryškinama šio judėjimo svarba tautinio atgimimo laikotarpiu ir Lietuvai atgaunant nepriklausomybę 1988–1990 m. [9; 26; 43; 16], daugelyje jų kažkodėl apeinamos šio judėjimo vidaus problemos ir tolesnė veikla po 1990 m. Užpildant nurodytas Sąjūdžio istorijos tyrimų spragas, šiuo straipsniu siekiama paaiškinti, dėl kokių priežasčių į valdžią atėjęs LPS ne tik prarado savo turėtą didelį populiarumą, bet visuomenėje (išskirtinis dėmesys rašytojams) pradėtas vertinti labai prieštaringai, kodėl iš jo pasitraukė nemažas būrys buvusių lyderių.

Atskleisti temą padėjo aprašomų įvykių dalyvių dienoraščiai, užrašai [20; 31; 40; 35], atsiminimai ir dokumentai [4; 42], gausūs periodiniai leidiniai (įskaitant ir Arvydo Juozaičio to meto straipsnius, vėliau publikuotus knygoje [14]): „Akiračiai“, „Atgimimas“, „Gimtasis kraštas“, „Lietuvos aidas“, „Respublika“, „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, „Švyturys“, „Mažoji Lietuva“, „Pasaulis“, kuriuose pavyko surasti daug vertingos informacijos apie šiame straipsnyje aprašomus įvykius.

Požiūris į Sąjūdį 1990 m.

Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad LPS nuo pat veiklos pradžios būta didelių nesutarimų. Poetas Justinas Marcinkevičius, žavėdamasis žmonėmis, sudariusiais 1988 m. Sąjūdžio iniciatyvinę grupę (IG), praėjus daugiau kaip dvidešimt metų pripažino: „Buvo me tarpusavyje mažai pažįstami arba ir visai nepažįstami, mūsų pažiūros vienu ar kitu

klausimu ne visada sutapdavo. Buvo tarp mūsų karštesnių ir atsargesnių. Tad konfliktai ir tam tikri nesutarimai buvo neišvengiami“ [30, 19]. Nieko keista, kad jau per pirmuosius tris veiklos mėnesius LPS IG diferencijavosi: vieni jos nariai daugiau laiko skyrė Sąjūdžiui, kiti ateidavo tik į antradienio posėdžius, tretį nevaikščiojo net į juos. Vieni dažnai važinėjo į mitingus, dalyvavo steigiant rėmimo grupes, kiti apsiribodavo tik balsavimu posėdžiuose. Inicijatyvinės grupės nariai buvo ir skirtingų ideologinių pažiūrų: kaip jau minėta, dalis priklausė Komunistų partijai, kita dalis buvo nepartiniai. Todėl Lietuvos komunistų partijos (LKP) nariai paprastai vengdavo pasirašyti dokumentus, kuriuose prieštaraujama valdžiai. Tačiau ir Inicijatyvinės grupės LKP nariai, anot V. Čepaičio, dar dalijosi į „komunistus reformatorius“ ir „komunistus konservatorius“, patys komunistai ne visada balsuodavo vieningai. Iš to būta ir teigiamų pusių: komunistai konservatoriai palaikė ryšius su oficialiąja Lietuvos valdžia ir jų buvimas Sąjūdyje ramino valdžią, kad IG vis dėlto yra valdoma. Komunistai „reformatoriai“ taip pat turėjo neblogų ryšių su Centro komitetu (CK).

IG nariai skyrėsi ir pagal savo charakteristiką. R. Ozolo dienoraštyje pažymėta, kad „Juozaičiu dalis nepasitiki kaip linkusiu į ekstremizmą, Čekuoliu ir Buraču – kaip nuolaidžiais, Genzelio, rodos, apskritai nesupranta, o aš kol kas išlaikau ir formą, ir turinį“ [40, 257]. „Čekuolis pareiškė, kad nepretenduoja į lyderius, neturi duomenų, jį lydės nepasitikėjimas dėl saugumo (jis turėjo ryšių su sovietų saugumu – M. T. past.) ir t. t. Jis norįs dirbti su spauda“ [40, 258]. Takoskyra tarp Sąjūdžio vadovybės narių bėgant laikui didėjo. Arvydo Juozaičio teigimu, „po rinkimų (1989 m. kovo mėn. į SSRS liaudies deputatus – M. T. past.) Sąjūdis labai sparčiai politizavosi, ir kovą už nepriklausomybę pakeitė kova už valdžią. Prasidėjo milžiniška konkurencija Sąjūdžio viduje. Visko buvo: nesąžiningumo, brutalumo. <...> Atsirado mistifikuoti priešai, ieškota būdų juos nugalėti“ [17, 12]. Tų metų rudenį sąjūdininkas Vytautas Kubilius savo dienoraštyje rašė: „Greičiau baigti karjerą Sąjūdyj. Ten esi nebylys. Pilna radikalų, kurie stumia nežinia kur. <...> Humanistams čia nebėra vietos. Jie išstumiami“ [20, 108]. „Sunku būti su Sąjūdžiu: judėjimas, kuris vienijo mus, kol siekėm nepriklausomybės, ir kuris skaldo, kai dalijamės nuopelnus“, – 1991 m. rudenį guodėsi žurnalistė Zita Čepaitė [7, 1]. Visuomenėje išaugusį nusivylimą lietuvių tautą į nepriklausomybę atvedusiu judėjimu apibūdino spaudoje išreikšta mintis: „Vargas dėl Sąjūdžio“ [8, 1].

Tokie vertinimai nebuvo iš piršto laužti – nuo savo veiklos pradžios Sąjūdis, įgydamas vis didesnę populiarumą visuomenėje, keitėsi ne tik pozityvia linkme. Jau nuo IG veiklos pradžios prasidėjo, tiesa, dar ne tokia akivaizdi trintis ir varžymasis dėl įtakos Sąjūdyje, stengiantis į savo grupę pritraukti kuo daugiau žmonių. Palaipsniui ėmė ryškėti Vytauto Landsbergio ir jo šalininkų su Virgilijumi Čepaičiu priešakyje dominavimas, kuris juo toliau, juo labiau tapo nekontroliuojamas. Jam nieko nesugebėjo priešpriešinti ir „Atgimimo“ redaktorius bei vienas pagrindinių Sąjūdžio ideologų Romualdas Ozolas, 1989 m. rudenį savo dienoraštyje pažymėjęs sudėtingą situaciją šiame judėjime: „Žmonės jau pastebi, kad Sąjūdyje netvarka. Daug kas mato, kad prasidėjo kova dėl valdžios,

o Lietuvos reikalai užleisti. Pamažu partija atgauna ne tik jėgas, bet ir pasitikėjimą, o Sąjūdis blanksta, ypač Taryba“ [40, 517]. Tų metų pabaigoje tame pat dienoraštyje apie LPS pirmininką V. Landsbergį buvo rašoma: „Jis iš tiesų nusišalino, niekada neskambina. Aš irgi per daug nesistengiu bendrauti, tad padėtis nėra visai normali ir tai kenkia Sąjūdžiui. Bet negaliu aš ir pulti jiems į glėbį, kai aiškiai matau ir Landsbergio, ir Čepaičio savanaudiškumą“ [40, 375]. Vienos grupės akivaizdus dominavimas, nesutarimai tarp sąjūdiečių, kitos – judėjimo vidaus problemos visuomenei tapo akivaizdžios 1990 m. pradžioje, Sąjūdžiui triuškinamai laimėjus rinkimus į Lietuvos SSR AT, t. y. „paėmus valdžią“. Tuo metu Sąjūdžio gretas jau buvo palikęs nemažas būrys inteligentų, tarp jų ir kai kurie rašytojai, o J. Marcinkevičiui Sąjūdis baigėsi su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu 1990 m. kovo 11-ąją [42, 167]! O kiti sąjūdininkai, kaip antai R. Ozolas (jam pasiūlytos vyriausybės vadovės K. Prunskienės pavaduotojo pareigos), po Kovo 11-osios pradėjęs dalytis valstybinius postus ir V. Landsbergį išrinkus į LR AT, buvo nustumti į antrą planą („vienai virto šventaisiais, kiti – „raudonaisiais“ [13, 5]). Todėl tų metų balandžio mėn. įvykusiame II Sąjūdžio suvažiavime (renginys vyko tuose pačiuose Sporto rūmuose Vilniuje kaip ir Sąjūdžio Steigiamasis suvažiavimas prieš dvejus metus [49, 1]) Sąjūdis priminė blankų savo pirmtako šešėlį. 1990 m. liepos mėn. A. Juozaitis pagrįstai stebėjosi, kad „įvyko neįtikėtinas dalykas: į praeitį nueinanti politinė organizacija, tiksliau – jos likučiai – LKP, pirmą kartą per dvejus metus visa galva pranoko Sąjūdį“ [14, 29]. Jo pagrindą sudarė aštrūs nesutarimai, dėl kurių neiškentęs jau II Sąjūdžio suvažiavimo pirmosios dienos pabaigoje aktyvus sąjūdietis Bronislovas Genzelis pareiškė: „Jaučiuosi lyg LPS laidotuvėse...“ Sąjūdžio pirmininko Juozo Tumelio teigimu, jo vadovaujamo judėjimo jėga buvo pakirsta II Suvažiavime, AT dauguma pradėjo eizėti tuoj pat po 1990 m. vasario mėn. rinkimų [23, 4]. Iš tiesų 1990 m. pradžioje Sąjūdis labai nukraujavo, kai iš jo aktyvo pasitraukė ir į parlamentą nuėjo dirbti intelektualiausi jo lyderiai. O V. Čepaitis toliau atkakliai laikėsi savo pozicijos transformuoti Sąjūdį į politinę partiją („LPS ateitis – Sąjūdžio partija!“). Tačiau suvažiavimo dalyvių balsų daugumai priėmus nutarimą, kuriuo pasisakyta prieš sąjūdininkų – vykdomosios ar įstatymų leidžiamosios valdžios atstovų – dalyvavimą Sąjūdžio valdyme, buvo užkirstas kelias Sąjūdžiui virsti politine partija [2, 2–3]. 1989–1990 m. sandūroje Sąjūdis iš tiesų buvo populiarus ir, nepaisant vidaus nesutarimų, jis jungė visuomenę. Todėl Sąjūdžio paskelbimas partija galėjo nuo jo atbaidyti daug sąjūdiečių, kurių gretos, judėjimą paliekant kai kuriems lyderiams, jau buvo pradėjusios retėti. Galima pritarti R. Ozolo minčiai, kad Sąjūdis, tapęs politine partija, greičiau būtų netekęs didelės dalies savo galios, „mat partija, kad ir pati galingiausia, yra tik tą ar kitą idėją išpažįstančios tautos dalies atstovas. Sąjūdis – visos tautos atstovas. Būtent tai labai daug kam visų pirma nepriimtina!“ [37, 6]. Rimvydas Valatka net prognozavo, kad jeigu Sąjūdis galėtų būti panašus į Tautininkų partiją („turėtame kažką panašaus į tautininkų partiją“) ir pagrįstai abejojo, kad toliau būtų įmanomas toks platus Sąjūdžio judėjimas, „koks buvo iki šiol“ [53, 3].

Nusivylimas Sąjūdžiu lėmė, kad II Sąjūdžio suvažiavime kai kurie žinomi autoritetai atsisakė įeiti į Sąjūdžio Seimą. Vienas tokių J. Marcinkevičius, nepanoręs savo pavardės matyti bendrame kandidatų į LPS Seimo tarybą sąrašė („Neturiu nei fizinių, nei dvasinių jėgų“) [47, 3]. Į Sąjūdžio vadovybę ėmė veržtis nauji, pasižymintys savo radikalumu, asmenys, įsitikinę savo išimtinio teisumu. Kaip nurodo Aloyzas Sakalas, bent jau nuo 1990 m. antrosios pusės Sąjūdis tapo tik dešiniųjų politikos rėmėju: „Jis dar laikė save Sąjūdžiu, bet tai jau buvo kitas, dar vadinamas Antruoju Sąjūdžiu, nes jam priklausė tik dešiniųjų pakraipų politikai ir jų rėmėjai“ [44, 328]. Jo supratimu, 1989–1990 m. „Sąjūdis mirė. Vietoj jo liko Antrasis Sąjūdis, kuriam vadovavo iškilus kietos rankos politikas Vytautas Landsbergis“ [44, 328]. Taip atsitikus, kitaip mąstantys, tarp jų dalis rašytojų, buvo Sąjūdžio atstumti ar iš jo pasitraukė. Tokiam žingsniui žengti didelės įtakos turėjo 1990 m. vasarą grupės kūrybinių darbuotojų atviras „Kreipimasis į Lietuvos žmones“, kurį pasirašė 31 asmuo, taip pat rašytojai J. Marcinkevičius, Romas Gudaitis, Vytautas Martinkus, Alfonsas Maldonis, Marcelijus Martinaitis, Vidmantė Jasukaitytė, Vytautas Bubnys [56, 2], tarp jų – didelė dalis buvę Sąjūdžio Seimo tarybos nariai. Jame išreikštas didelis nerimas dėl to, kas vyksta Lietuvoje, atkūrus šalies nepriklausomybę. „Kreipimesi...“ pažymėta, kad Lietuva tebėra kryžkelėje. Apgailestauta, kad ne visi renkasi demokratiją, teisingumą, tiesą, dorą, tarpusavio pagarbą, o daug dėmesio skiria asmeninei gerovei, praturtėjimui ir pan. Tokiai padėčiai susidarius, „Kreipimesi...“ negailėta kritikos LR AT, darbą pradėjusiai vos prieš keletą mėnesių: „Nuo pat savo darbo pradžios Aukščiausioji Taryba, būdama įstatymų leidžiamoji valdžia, palaipsniui plečia savo valdžios galią, neleistina ir netgi pražūtingai apriboja, žlugdo vykdomosios valdžios – Ministrų Tarybos – veiklą. Nepasitikėjimas ir įtarumas, smulkmeniška, nekonstruktyvi ir besaikė Vyriausybės kritika nepadeda ir nepadės spręsti aktualiausių politinių problemų“. Dokumento autoriai išreiškė susirūpinimą tais visuomenės sluoksniais ir net AT deputatais, kurie ieškojo dingsčių vilkinti derybų su SSRS pradžią ar pasisakė prieš tokius veiksmus. Toliau kritikuota AT dėl nenuoseklumo ir skubotumo leidžiant įstatymus (pasipiktinta, kad iki šiol nėra išleisto deputato atšaukimo įstatymo, jog per greitai išleistas Laikinis krašto apsaugos prievolės įstatymas), apgailestauta, kad įstatymai priimami neįvertinus viešosios nuomonės. „Kreipimasis...“ užbaigiamas šiais žodžiais: „Nuo to, kaip seksis tai padaryti, priklausys, kada Jūs – Lietuvos Respublikos piliečiai – pareikšite savo valią: atėjo metas rinkti Atkuriamąjį Seimą ir patikėti jam demokratiškosios Lietuvos pamatus“ [18, 1]. Svarbu tai, kad „Kreipimasis...“ padarė įtaką AT balsavimui, kai jos pirmininkas V. Landsbergis paprašė didesnių laikinųjų įgaliojimų AT prezidentui. Balsuojant tie įgaliojimai nebuvo patvirtinti [6, 73].

Tokia grupės autoritetų viešai išsakyta nuomonė neliko nepastebėta. Grupė inteligentų (tarp jų rašytojai Juozas Aputis, Henrikas Čigriejus, Eugenijus Ignatavičius, Jonas Juškaitis, Liudvikas Jakimavičius, Leonardas Gutauskas) atskirame pareiškime išsakė kitokią poziciją [46, 2], savaip „Kreipimasi...“ traktavo „Gimtojo krašto“ redaktorius A. Čekuolis [5, 1], o LPS Seimo taryba šį dokumentą vertino kaip „atvirą nepasitikėjimą

Lietuvos Respublikos Aukščiausiajį Tarybą. Esą po kovo 11 d. tokio turinio pareiškimai ne naujiena, tik juos dažniausiai skelbdavo visai kitos jėgos. Laikytasi nuostatos, „kol Lietuvos Respublika yra dar okupuota ir negali kontroliuoti savo sienų, užsienyje neatnaujintas jos pripažinimas, Parlamento ir Vyriausybės laukia nelengvos ir nežinia kiek trukšiančios derybos su TSRS ir RTFSR, ir kol mūsų gyvenimą įtakoja daug kitų vidaus ir išorės veiksnių, tokia agitacija, kad ir kilniausiais žodžiais aprašyta, yra nesavalaikė ir gali nuvesti į priešingą pusę“. Todėl LPS Seimo taryba šį „Kreipimąsi...“ vertino kaip „neatsakingą ir destruktivų, Lietuvos visuomenę skaldantį bei supriešinantį veiksma“ [28, 1]. Kritiškai „Kreipimąsi...“ vertino AT su pirmininku V. Landsbergiu priešakyje [27, 1]. Po tokios valdžios reakcijos pasirašiusieji dokumentą, „visi, kas neskubėjo išsižadėti parašo, buvo išvadinti Maskvos ar KGB agentais“ [55]. Pagal vieną versiją – J. Marcinkevičius, Česlovas Kudaba dėl neaiškių priekasčių netrukus atsiėmė savo parašus [45, 163], pagal kitą versiją – J. Marcinkevičius savo parašo neatsiėmė, „jis pats apsisprendė – neatšaukė savo parašo ir skausmingai iškentė kritiką“ [55]. A. Juozaitis, buvęs „Kreipimosi...“ rašymo ir redagavimo grupėje, nurodo (jo versija atrodo įtikinamiausia), kad paskelbus „Kreipimąsi, kilo „nepaprastai stipri Aukščiausiosios Tarybos vadovybės skatinama pasipiktinimo banga“. Jos neatlaikęs savo parašą atsiėmė Juozas Urbšys, o J. Marcinkevičius per Lietuvos TV paskelbė „pasitraukias iš LKP ir viešojo politinio gyvenimo“, „viešai atsižegnojo nuo teksto persivertėlis V.[aidotas] Antanaitis, beje, vienas aktyviausių „Kreipimosi...“ iniciatorių [14, 71]. Sustiprėjo atviras kitaip pasisakančių inteligentų išstūmimas iš politikos [15, 197]. Beje, kai AT narys Česlovas Kudaba panorė per televiziją perskaityti „Kreipimąsi į Lietuvos žmones“, jam to padaryti neleista. Nurodytas motyvas – tekstas nėra suderintas su Sauliumi Šalteniu, atsakingu už deputatų viešus pasisakymus [14, 33, 71–72].

Sąjūdžio radikalėjimas 1991–1992 m.

Bėgant laikui, priešprieša Sąjūdžio viduje didėjo. 1991 m. viduryje R. Ozolas neperdėdamas rašė: „Prabilęs apie vienybę šiandien gali būti nuplotas. Taip pasijutau Sąjūdžio Seimo sesijoje, kai pasakiau, kad ne tarpusavio kova, o interesų vienijimas turėtų būti visų Lietuvos politinių jėgų vidaus politikos siekis. Neįtikino nė mano argumentai, nors aš tebemanau, kad jie pakankamai svarūs“ [36, 1]. „Sąjūdis kilo kaip etinė doktrina, tačiau dabar jis jau pradėtas politizuoti. <...> Sąjūdis – balsas tų, kurie penkis dešimtmečius balso neturėjo, o dabar jį nori pasisavinti, palenkti sau čia viena, čia kita nauja išdygusi politinė grupuotė. <...> Paradoksas: kalėjimai ir tremtys tautą suvienija, o laisvė – suskaldo“, – realią situaciją nusakė Marcelijus Martinaitis [31, 165, 168].

Nusivylimo Sąjūdžiu neslėpė ir kai kurie kiti buvę IG nariai (kai kurie IG nariai 1991 m. vasarą įsitraukė į Lietuvos ateities forumą (LAF), kuris buvo opozicija LR AT turinčiai daugumai su jos pirmininku V. Landsbergiu priešakyje, taigi ir Sąjūdžiui [34, 2]),

kurių pesimistinės nuotaikos buvo išsakytos spaudoje 1991 m. gruodžio mėn. viduryje III Sąjūdžio suvažiavimo išvakarėse. Į klausimus „Ar dabartinis Sąjūdis yra Jūsų įkurto Sąjūdžio tąsa? Ko tikėtis iš Sąjūdžio suvažiavimo?“ į I Sąjūdžio IG įėję rašytojai pasidalijo savo mintimis, kurių svarbiausias pateikiame.

Vytautas Bubnys:

„– Gerokai nutolo nuo pirmojo. Laikas galėjo kai ką pakeisti, tačiau demokratijos siekiai visiškai išliko Sąjūdžio programoje. Tačiau kodėl šiandien Sąjūdis nebekalba apie mūsų kritikuotas privilegijas?

– Daug ko tikėtis negaliu. Savo vaidmenį jis atliko, o dabar vis labiau atsiduria dešiniųjų rankose. Politinis gyvenimas turėjo vykti per partijas. Dabar Sąjūdis – tik LLL priedėlis ir tapo jos rupu.“

Algimantas Čekuolis:

„– Ne.

– Daugų daugiausia tikiuosi, kad galės likti kaip nelabai reikšminga visuomeninė organizacija, bet būdama tokia – nereikšminga – ji būtina atsidurs kieno nors rankose ir ja bus manipuluojama. Normalioje demokratijoje grupių, klasių santykių interesams atstovauja normalios partijos.“

Virgilijus Čepaitis, Sigitas Geda į klausimus neatsakė (beje, Meilė Lukšienė į klausimus neatsakė, ateityje bijodama turėti nemalonumų).

Alfonsas Maldonis:

„– Pirmasis Sąjūdis buvo atgimimo, nacionalinės savimonės žadinimo Sąjūdis, kurio tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvą. Pirmojo Sąjūdžio programa įgyvendinta, dabar jis lyg eina kažkokios partijos pareigas.

– Nelabai domėjausi. Nesitikiu nieko ypatingo.“

Justinas Marcinkevičius maloniai atsiprašydamas į klausimus neatsakė.

Vytautas Petkevičius:

„– Ne.

– Iš šio Sąjūdžio absoliučiai nieko.“

S. Šaltenis, tvirtindamas, kad dabar ir piršto pajudinimas – politika, į klausimus neatsakė. Romas Gudaitis laikėsi nuomonės, kad „Sąjūdis nėra tas Sąjūdis, kurį mes kūrėme. Tai dešiniųjų jėgų politinė organizacija“ [48, 3]. Panašiai samprotavo R. Ozolas: „Tiesą pasakius, Sąjūdžio jau šiandien nėra, yra tik jo vardu tebesivadinti partija“ [39, 1], todėl net svarstė ar iš viso verta dalyvauti III Sąjūdžio suvažiavime. „Visą dieną vakar ir ypač šį rytą galvojau: eiti į Sąjūdžio suvažiavimą ar ne. Tai jau ne Sąjūdžio, o Lygos (Lietuvos laisvės lygos – M. T. past.) suvažiavimas. Jeigu ne blogiau. Jaunosios Lietuvos komjaunuoliai kelia dar griežtesnius tautiškumo reikalavimus, kurie ir Sąjūdį, net jeigu jis taps Lietuvos tautinio atgimimo Sąjūdžiu, pavers totalitarizmo teigimo institutu. Eiti man į tokį sambūrį? Juk nepataisysi. Neiti – užleisti pozicijas savanoriškai ir laisvavališkai prisijungti prie „atstumtųjų“, su kuriais per daug didelio dvasinio ryšio irgi nėra. Vadinas, eiti ir būti išmestam? Ko gero šitaip. Tam ir apsisprendžiau“ [35, 248].

Vis dėlto nuėjusiam į Sąjūdžio suvažiavimą ir pamačiusiam jo tikrąjį veidą, R. Ozolui beliko konstatuoti, kad „pirmame [Sąjūdžio] suvažiavime dominavo Dvasios, antrame – Proto, o trečiajame – Jėgų kultas. Diskusijos ne produktyvumas, kolektyvizmo nekonstruktivumas, demokratizmo neoperatyvumas buvo pagrindinės iki šiol mūsų bandytų išmokti darbo metodų kritikos kryptys. O idealais buvo skelbiama kieta ranka, stipri valia, viena galva. Tik asmenybė galinti įvesti Lietuvoje tvarką“ (turėtas omenyje LR AT prezidiumo pirmininkas V. Landsbergis – M. T. past.). Todėl R. Ozolas prognozavo, kad III Sąjūdžio suvažiavimas bus paskutinis Sąjūdžio suvažiavimas. O kitas suvažiavimas jau bus politinės partijos, ko gero – prezidentinės partijos (V. Landsbergį išrinkus šalies prezidentu), steigiamasis. Manoma, kad Sąjūdis taps politine partija, kurią sudarys kelios dešinėsios partijos, t. y. virs tų partijų koalicija [38, 1]. Iš tiesų „Trečiojo Sąjūdžio suvažiavimas galutinai įteisino 1988-ųjų Sąjūdžio pabaigą. Sąjūdžio, kuriame anuomet tilpo visa Lietuva, neskaitant tik Burokevičiaus komandos. <...> Trečiasis Sąjūdis, tai susiformavusi organizacija ar net partija, remianti Jungtinę Sąjūdžio frakciją parlamente ir Aukščiausiosios Tarybos pirmininką V. Landsbergį“ [12, 16]. Kaip matysime, šie žodžiai netolimoje ateityje iš dalies pasitvirtins.

Tačiau iki to laiko ypatingai spėta „apsivalyti“ nuo šiam judėjimui nepriimtinių jėgų. Dar po pergalės LR AT Sąjūdyje kilo antikomunizmo banga. Pradėta reikalauti, kad Sąjūdyje esantys komunistai apsispręstų, ar jie nori likti Sąjūdyje ar LKP. Tiek naujai išrinktoje Taryboje, tiek II Sąjūdžio suvažiavime atsirado žmonių, kurie įrodinėjo, kad LKP atsiskyrė nuo TSKP tik tam, kad apgautų Lietuvos žmones. Esą LKP rengia valstybės perversmą, kad paimtų valdžią į savo rankas ir vėl perduotų Lietuvą SSRS [41, 16]. Dar toliau „pažengta“ III Sąjūdžio suvažiavime, kuris, kaip taikliai pastebėjo Rimvydas Valatka, „teisė pirmojo Sąjūdžio žmones. Ekskomunikavo eretikus: liberalus, socialdemokratų, centristus“ [52, 3]. Ypač kliuvo buvusiems komunistams, nedarant skirtumo tarp buvusios savarankiškos LKP ir Maskvai tarnavusių Mykolo Burokevičiaus partijai priklausiusių komunistų (dar 1990 m. pavasarį Rašytojų sąjungos pirmininkas Vytautas Martinkus konstatavo, kad „su bolševikiniu įtūžiu vanojami ir „brazauskininkai“, ir „platformininkai“ [32, 1]). Kaip taikliai pastebėjo I Sąjūdžio aktyvus dalyvis, LR AT deputatas Petras Vaitiekūnas, „Sąjūdis jau toli gražu ne visa Lietuva, nes pagrindinis jos tikslas – suvienyti Lietuvos gyventojus Nepriklausomybei – jau pasiektas. Daugiau panašaus tikslo nėra. Tačiau šito suprasti (III Sąjūdžio – M. T. past.) suvažiavimo dalyviai nenorėjo. Suvažiavimas reikšmingas jau vien tik tuo. Mat Sąjūdis toliau gali vienyti tik radikaliąsias dešiniąsias jėgas, kurios susiburs kovai „prieš kažką“. Vienas dabartinių sąjūdiečių pasakė, kad jis linkęs matyti Sąjūdyje „devintąją bangą“, kuri nuo žemės nušluotų komunizmo likučius. Tai taip pat simboliška“ [50, 4]. Buvo diegiama mintis, kad komunistai – didelis Lietuvos blogis. Panašiai 1991 m. vasarą samprotavo sovietmečiu kurį laiką komunistinei sistemai tarnavęs, o kartu nuo jos nukentėjęs, tiesa, gerokai mažiau nei stalinizmo metais poetas Eduardas Mieželaitis, literatūrologas Vytautas Kubilius. Jis, būdamas karštu V. Landsbergio vykdytos politikos šalinininku ir Piliečių chartijos

pirmininku, kategoriškai nesutiko su jaunesnės kartos komunistų – Lietuvos demokratinės darbo partijos narių – pasiaiškinimu, kad jie į LKP stjo po J. Stalino mirties, jog pakreiptų jos veiklą Lietuvai naudinga kryptimi. V. Kubilius laikėsi griežtos pozicijos visų komunistų požiūriu. Literatūrologo teigimu, stodami į partiją, jie pareiškė solidarumą su jos ideologija ir politika, prisiėmė moralinę atsakomybę už visą jos veiklą, taip pat ir už buvusias žudynes, deportacijas, svetimų kraštų užgrobimus, už kultūros smaugimą, kurį tikėjosi sušvelninti išmirus stalinistų kartai, kuri, deja, pasirodė esanti nemirtinga. V. Kubiliaus supratimu, „atėjo lemtinga kolektyvinių ir asmeninių kalčių išpirkimo valanda. Reikia klauptis prieš Lietuvą ir kartoti, kaip A. Baranausko raudoje – dovanok, motinėle, ir atiduoti jos prisikėlimui visas jėgas. Buvusios valdančiosios partijos veikėjams dabar turėtų rūpėti ne kiek intelektualinės opozicijos telkimas, dangstomas tauriais nukentėjusiųjų vardais, naujų rinkimų paskubinimas ar net „Landsbergio klikos“ (jų žodžiais) nuvertimas, kiek nusižeminimo ir atgailiojimo kupinas sąžiningas tarnavimas Respublikos gyvenimo reformoms. Tik taip gali būti išpirkta dalis didžiosios istorinės kaltės“ [21, 10]. V. Kubilius, o netrukus ir III Sąjūdis nekreipė dėmesio į tai, kad nemaža dalis buvusių komunistų priklausė tam pačiam Sąjūdžiui, jog komunistai atliko didelį vaidmenį (vien ko vertas poetas komunistas J. Marcinkevičius!), tiesiant Lietuvai kelią į nepriklausomybę, tarp Kovo 11-osios nepriklausomybės signatarų – daug komunistų. Taigi nepaisant praeities nuopelnų, pakitusių sąlygomis, vien dėl to, kad asmuo priklausė Komunistų partijai, galėjo būti nulinčiuotas! Net viešai suabejota nuoširdžiu LKP skilimu XX partijos suvažiavime („Tik istorija atsakys, ar tai buvo sąmoningas persiorientavimas, ar konjunktūrinis žygis išlaikyti valdžią, ar Kremliaus eksperimentas (kuris nebūtų pasisekęs jokiaje kitoje buv. tarybinėje respublikoje)“) [29, 35]. Ypač daug neapykantos komunistams straipsnių buvo spausdinama dienraštyje „Lietuvos aidas“ (redaktorius – Saulius Stoma), kurį dešinėsios jėgos su LR AT pirmininku priešakyje nepagrįstai laikė valstybės laikraščiu. Tai skaldė Lietuvos visuomenę ir pačius sąjūdiečius, o nemaža dalis I Sąjūdžio lyderių (tarp jų nemažai komunistų) pasijuto labai įskaudinti ir nepelnytai iš šio judėjimo eliminuoti. Todėl, vos pasibaigus III Sąjūdžio suvažiavimui net kilo mintis surinkti I Sąjūdžio veikėjus ir pareikšti nuomonę apie tai, kas vyksta Lietuvoje. Po didelių pastangų 1992 m. vasario mėn. Vilniuje į „Žinijos“ salę susirinko daug I Sąjūdžio IG narių, daug pirmosios Tarybos ir pirmojo Seimo atstovų, rajonų veikėjų. Atvyko net J. Marcinkevičius, jau maždaug prieš pusantrų metų pasitraukęs iš politinio ir visuomeninio gyvenimo. Renginyje dalyvavusio A. Juozaičio teigimu, susirinkusieji kalbėjo apie valdžios sugedimą, diktatoriškas jos tendencijas, III Sąjūdžio užmojų „skaldyti tautą ir draskyti Lietuvą“. Susitikimo dalyviai aptarė kelis dokumentų projektus, bet jų priimti nepavyko (nuspręsta kitą susitikimą daryti po savaitės) [14, 64–65]. Bet, matyt, tas nebuvo padaryta.

Įtampa dar padidėjo 1992 m. pavasarį, kai kilo aštrios diskusijos dėl prezidento institucijos atkūrimo Lietuvoje. Teisingiau dauguma pasisakė už šios institucijos įvedimą, bet kilo daug ginčų dėl prezidento įgaliojimų ir šios valdžios institucijos įvedimo tvarkos.

Svarbiausia, kad III Sąjūdžio atstovai į šį postą viešai pasiūlė tik vieną kandidatą – LR AT prezidiumo ir Sąjūdžio garbės pirmininką V. Landsbergį („Žodžiu, Vytautas nori būti Prezidentas ir gana“ [35, 325]). Taigi dar neišteigus aukščiausiojo šalies politinio posto į jį jau buvo pasiūlytas kandidatas! Įdomiausia tai, kad pagal III Sąjūdžio siūlymus prezidentas turėjo dideles galias, kai kuo panašias į tas, kokias turėjo prezidentai, valdę autoritarines valstybes. Taikiu būdu ultradešinieji III Sąjūdžio nariai siekė savo lyderį iškelti virš kitų, įteikiant jam didesnius įgaliojimus negu demokratiškai išrinkta AT. Galbūt todėl dėl prezidento institucijos kilo daug prieštaravimų: V. Landsbergio šalininkai karštai palaikė prezidento institucijos įvedimo idėją, o priešininkai ją atmetė. Tarp rašytojų nebuvo vienos nuomonės. Antai poetas Vytautas Petras Bložė laikėsi nuomonės, „mums, permodeliuojantiems ekonomiką, skausmingai grįžtantiems į Europą, besimokantiems demokratijos, siekiantiems įtvirtinti Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir jos sienų nepažeidžiamumą, – mums tikrai praverstų valdinga prezidento institucija. Laivas galėtų turėti ne tik triukšmingų šturmanų kajutkompaniją (turima omenyje AT – M. T. past.), bet ir solidų kapitoną“. O juo atvirai įvardyta AT pirmininkas prof. V. Landsbergio persona, kuri apibūdinta kaip „tvirta, morali, kilni ir toliaregiška asmenybė“, „iki šiol ant savo pečių ėmėsi ir daug sunkesnio krūvio ir atsakingesnio vaidmens, negu įpareigotų jo postas“. „Tad gal pritaikykim jo pajėgumui bei autoritetui ir platesnius įgaliojimus, ir normalesnes veiklos galimybes. Nes vargu ar gerai, kai parlamento pirmininkas turi pasirašinėti įstatymus, kuriems pats debatuose nepritarė ir balsavo prieš...“ [3, 4]. AT deputatas K. Saja pritarė V. Landsbergio šalininkų vykdytai linijai ir karštai palaikė 1992 m. gegužės 23 d. Lietuvos piliečių referendumą dėl šalies prezidento institucijos. Ta proga, likus kelioms dienoms iki šio įvykio, Vilniuje Nepriklausomybės aikštėje įvykusiame III Sąjūdžio arba koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ mitinge, kurio tikslas paagituoti už būsimą referendumą, jo dalyviai buvo įtūžę. Pagrindiniai šūkių buvo: „Landsbergis!“, „Vytautas!“, „Komunistai – lauk!“, „Brazauską – lauk!“, „Niekšai!“, „Neišėik!“ (tai taikyta premjerui Gediminui Vagnoriui, kuris ruošėsi atsistatydinti), „Neleisim!“ ir populiariausias šūkis „Gėda, gėda!“. Susirinkusiųjų akivaizdoje K. Saja išreiškė džiaugsmą ir padėką Dievui, kad „davė tautai išmintingą ir sąžiningą žmogų, kurį visas pasaulis jau dabar vadina Lietuvos prezidentu“. Esą „jie (V. Landsbergio priešininkai – M. T. past.) šio žmogaus ėmė nekęsti turbūt todėl, kad jis pranoksta juos dvasios ir proto savybėmis. Aš jau sakiau – tai Kaino neapykanta Abeliui!“. K. Sajos teigimu, „jie“ referendumo nenori todėl, kad nebespėtų „iškasti vilkduobės Vytautui Landsbergiui“ [10, 2]. K. Saja prisipažino esąs kaltas, kadangi prieš porą metų Lietuvos piliečius ragino į AT rinkti Albiną Janušką, Arūną Degutį, Gediminą Ilgūną (jie buvo prieš gegužės 23 d. referendumą) [54, 4]. K. Sajos ir viso mitingo nedemokratišką dvasią savo dienoraštyje aprašė R. Ozolas: „Vakar mitingas buvo pirmas atviras fašistų sambūris. Landsbergiui klojo gėles, o jis šypsojosi kaip dučė ir šnekėjo kaip Hitleris ir Stalinas kartu. Nežinau, kas taip katastrofiškai pakeičia žmones. Tačiau Ambrazaitytė pranešinėjo nežmonišku balsu, kaip paklaikęs šnekėjo Ignatavičius, o Saja tiesiog pasiklojo po kojom Landsbergiui. <...>

Jau turim vadą. Turim reikalavimą rengti dar vieną referendumą – šįsyk dėl Sąjūdžio konstitucijos. Ir turim kvietimą sugriauti Parlamentą“ [35, 434].

Kai kurie rašytojai turėjo kitą požiūrį į artėjantį referendumą. Literatūros kritikas, Sąjūdžio atstovas Albertas Zalatorius nebuvo nusistatęs prieš pačią prezidento instituciją, tik prieš jos įvedimo procedūrą. Jo netenkino tai, kad Sąjūdžio Seimo tarybos posėdyje, kuriame jis nedalyvavo, buvo priimtas nutarimas neatidėliojant rinkti šalies prezidentą. A. Zalatorius buvo prieš skubėjimą ir norėjo, kad prezidentas būtų renkamas pagal tokią tvarką, kuri nusistovėjusi kituose demokratinuose kraštuose, kur prezidentai ateina per rinkiminę kovą, leisdami tautai pasirinkti pagal jų išdėstytas programas. A. Zalatorius laikėsi nuomonės, kad noras V. Landsbergį padaryti prezidentu vargu ar bus labai palankiai sutiktas demokratinuose kraštuose. Išreikšta abejonė: ar taip išrinktas prezidentas jausis tvirtai ir saugiai. Tačiau A. Zalatorius buvo įsitikinęs, kad V. Landsbergis laimės rinkimus ir natūralioje rinkiminėje kovoje ir po šitokių rinkimų būti prezidentu, kas bus jaukiau ir saugiau [49, 3]. V. Kubilius (Piliečių chartijos vadovas) artėjantį referendumą pavadino rimčiausiu visuomenės pilietinio brandumo egzaminu, per kurį žmonės nuspręs, kokios jie nori Lietuvos – seimokratinės, kurioje parlamentas, kaip vienintelis krašto siuzerenas, pasmerkia vyriausybę neveiksniumui ir nesibaigiančioms krizėms, ar europietiškomis veiksmingos demokratinės valstybės, kurioje visi valdžios lygmenys (parlamentas, prezidentas, vyriausybė, teismas) yra atskirti, turi aiškias veikimo zonas ir pajungti savitarpio kontrolei bei personalinei atsakomybei [1, 4; 22, 1, 5].

Gegužės 23 d. įvykusiame referendume Lietuvos piliečiai atmetė III Sąjūdžio iniciuotą sumanymą dėl prezidento institucijos įvedimo (vasario mėn. iniciatyvinė grupė AT prezidiumui perdavė lapus su 359 tūkst. Lietuvos piliečių parašų dėl referendumo prezidento institucijai Lietuvoje atkurti [33, 2]). Spaudoje pagrįstai buvo konstatuota, kad „atsitiko tai, ką galima buvo numatyti – trečiojo Sąjūdžio kūdikį Lietuva pagimdė negyvą“ [11, 1]. O tai reiškė, kad „Sąjūdis ir jo garbės pirmininkas (V. Landsbergis – M. T. past.) pralaimėjo“ [51, 2], žlugo dešiniųjų viltys be rinkiminės kovos šalies prezidentu matyti savo vėliavnešį AT pirmininką V. Landsbergį (dėmesio verta P. Vaitiekūno pastaba, jog „susiedamas prezidento problemą su Sąjūdžiu, V. Landsbergis padarė klaidą“ [50, 4]) padaryti šalies prezidentu, kuriam šis postas taip ir liko siekiamybė (V. Landsbergis įvykusį referendumą AT posėdyje įvardijo „šliaužiančiu perversmu“ [25, 5], o V. Landsbergio karštas palaikytojas AT deputatas A. Patackas net keletą dienų tęsė bado akciją prieš „šliaužiantį perversmą“, pareikšdamas: „Badauju tam, kad susimąstytų tie, kurie neatėjo į referendumą, tie, kurie dėl savo egoistinių, grupinių interesų kelia netvarką.“ [24, 1]). Praradęs daugumą deputatų Sąjūdis Aukščiausioje Taryboje organizavo „parlamentinę rezistenciją“ – palaikanti AT pirmininką mažuma išėjo iš pagrindinės salės posėdžiauti į atskirą salę. Nepadėjo ir šis, dar nematytas parlamentinėje praktikoje, manevras. Sąjūdis, visuomenėje praradęs vienytojo vaidmenį, 1993 m. pavasarį po pralaimėtų rinkimų į Seimą pagaliau dėsningai transformavosi į politinę partiją.

Išvados

1. Lietuvos sąjūdis, tautinio atgimimo laikotarpiu vienijęs tautą ir vedęs į nepriklausomybę, 1990 m. kovo 11-ąją atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pirmiausia dėl aštrių vidaus nesutarimų ėmė ne tik prarasti visuomenėje savo turėtą didelį populiarumą, savo lyderius, bet ir ėmė skaldyti tautą. Palaipsniui Sąjūdis, pasitraukus iš jo daug narių, virto uždaru, savo garbės pirmininkui V. Landsbergiui atsidavusiu judėjimu.

2. Pirmiausia 1990–1992 m. Sąjūdžio vadovybės didelis nepakantumas kitokiai nuomonei, visuomenės nepagrįstas suskirstymas į patriotus ir komunistus, savo vaidmens sureikšminimas valstybės gyvenime, siekis bet kuria kaina V. Landsbergį padaryti stiprią galią turinčiu Lietuvos prezidentu, leidžia kalbėti apie Sąjūdžio vartimą ultraradikaliu dešiniųjų pažiūrų judėjimu, kuris mažai bendra turėjo su 1988 m. įsteigtu demokratines vertybes išpažinusiu Sąjūdžiu. Dėsninga, kad 1993 m. pavasarį Sąjūdis su savo lyderiu V. Landsbergiu priešakyje transformavosi į dešiniąją, turinčią ir gan radikalių narių, politinę partiją – Tėvynės Sąjungą / Lietuvos konservatorius.

Šaltiniai ir literatūra

1. ABRAITIENĖ, B. Koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ konferencija. *Lietuvos aidas*, 1992, gegužės 12, p. 4.
2. AŽUBALIS, Audronius. Subjektyvus 2-ojo Sąjūdžio suvažiavimo atpasakojimas. *Atgimimas*, 1990, nr. 17, balandžio 25–gegužės 2, p. 2–3.
3. BLOŽĖ, Vytautas Petras. Ar reikalinga Lietuvai prezidento institucija? *Lietuvos aidas*, 1992, sausio 15, p. 4.
4. BUBNYS, Vytautas. *Tolimi artimi at(si)vėrimai. Autobiografinės esė*. Vilnius, 2008.
5. ČEKUOLIS, Algimantas. Savaitė. *Gimtas kraštas*, 1990, nr. 22, p. 1.
6. ČEPAITĖ, Zita. *Ištvermės metai ir A. Brazauskas. 1990–1997 metų politinė patirtis*. Vilnius, 2001, p. 73.
7. ČEPAITĖ, Zita. Pirmyn – atgal, kairėn – dešinėn... *Atgimimas*, 1991, nr. 41, spalio 3–10, p. 1.
8. ČEPAITĖ, Zita. Vargas dėl Sąjūdžio. *Atgimimas*, 1991, nr. 52, gruodžio 19–26, p. 1.
9. ČEPAITIS, Virgilijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius, 2007.
10. DAUGĖLA, J. Visur priešai: pradedant hidra, baigiant šunauja. Vilniuje įvyko Sąjūdžio-3 mitingas. *Tiesa*, 1992, nr. 96, gegužės 19, p. 2.
11. Gegužės 23-osios referendumas: atsitiko tai, ką galima buvo numatyti – trečiojo Sąjūdžio kūdikį Lietuva pagimdė negyvą. *Komjaunimo tiesa*, 1992, gegužės 26, p. 1.
12. GLINSKIS, R. III Sąjūdis. *Akiračiai*, 1992, nr. 5, p. 16.
13. Iš Arvydo Juozaičio raštų. *Lietuvos aidas*, spalio 23, p. 5.
14. JUOZAITIS, Arvydas. *Ištvermės metai ir A. Brazauskas. 1990–1997 metų politinė patirtis*. Vilnius, 2001, p. 29–72.

15. *Kad vėjai neišpustytų: dienoraščiai, laiškai, dialogai, monologai, portretai, interviu* / Vytautas Bubnys (sud. S. Lipskis). Vilnius, 2012, p. 197.
16. *Kelias į Nepriklausomybę. Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas, 2010.
17. Kokio ryškumo žvaigždė? *Pasaulis*, 1990 nr. 20 (spalis), p. 12.
18. Kreipimasis į Lietuvos žmones. *Tiesa*, 1990, rugpjūčio 1, p. 1.
19. Kreipimasis, kuris atkasė karo kirvį. *Lietuvos aidas*, 1990, rugpjūčio 3, p. 1.
20. KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1978–2004*. Vilnius, 2007.
21. KUBILIUS, Vytautas. Lemtinga valanda. *Švyturys*, 1991, nr. 19, p. 10.
22. KUBILIUS, Vytautas. Seimokratija ar demokratija? *Lietuvos aidas*, 1992, gegužės 21, p. 1, 5.
23. LA inf. Lietuvos Sąjūdis ištikimas savo principams. Šeštadienį Vilniuje Sąjūdžio Seimo sesijoje aptartos Lietuvos Seimo rinkimų pamokos, Sąjūdžio problemos, pasirengimas prezidento rinkimams. *Lietuvos aidas*, 1992, gruodžio 5, p. 4.
24. LA inf. Pasipriešinimas. *Lietuvos aidas*, 1992, birželio 3, nr. 107, p. 1.
25. LANDSBERGIS, Vytautas. Šliaužiantis perversmas. *Lietuvos aidas*, 1992, gegužės 27, nr. 102, p. 5.
26. LAURINAVIČIUS, Česlovas, SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Vilnius, 2008, t. XII, d. 1.
27. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Landsbergis V. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas. *Tiesa*, 1990, rugpjūčio 4, p. 1.
28. Lietuvos Sąjūdžio Seimo taryba. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. *Lietuvos aidas*, 1990, rugpjūčio 3, p. 1.
29. Lietuvos Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas Juozas Tumelis. Lietuvos Sąjūdžio Seimo Taryba Lietuvos komunistų partijos XXI suvažiavimui. *Lietuvos aidas*, 1990, gruodžio 4, nr. 136, p. 35.
30. MARCINKEVIČIUS, Justinas. Sąjūdis ateina iš toli. *Sąjūdžio vertybės ir jų likimai*. Vilnius, 2013, p. 19.
31. MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys testai. / Užrašai iš raudonojo sąsiuvinio/ 1971–2001*. Vilnius, 2006, p. 165, 168.
32. MARTINKUS, Vytautas. Savaitė. *Gimtasis kraštas*, 1990, nr. 18, p. 1.
33. MIKŠIŪNAS, Gintaras. Parašai jau pristatyti AT. *Lietuvos aidas*, 1992, vasario 8, p. 2.
34. Nuomonės apie Ateities forumą. *Gimtasis kraštas*, 1991, nr. 17, p. 2.
35. OZOLAS, Romualdas. *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, 2010, p. 248–434.
36. OZOLAS, Romualdas. Filologijos gal jau gana? *Atgimimas*, 1991, nr. 28, liepos 4–11, p. 1.
37. OZOLAS, Romualdas. Kelios porinkiminės mintys. *Atgimimas*, 1989, nr. 14, balandžio 7, p. 6.
38. OZOLAS, Romualdas. Lūžis. *Atgimimas*, 1991, nr. 52, gruodžio 19–26, p. 1.
39. OZOLAS, Romualdas. Sąjūdis kryžkelėje. *Atgimimas*, 1992, nr. 25, birželio 21–28, p. 1.
40. OZOLAS, Romualdas. *Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, 2007, p. 257–517.
41. REKAŠIUS, Zenonas Vytautas. Laisvė iš Vakarų neateis. *Akiračiai*, 1990, nr. 5, p. 16.

42. *Sąjūdis ateina iš toli. Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Vilnius, 2008, p. 167.
43. *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius, 2009.
44. SAKALAS, Aloyzas. Kodėl Sąjūdis pralaimėjo 1992 metų rinkimus? *Valstybės atkūrimas. Lietuvos parlamentas 1990–1992*. Vilnius, 2013, p. 328.
45. SAJA, Kazys. *Skudurėlių takas / Prisiiminimai (apmatams) / pamąstymai (ataudams)*. Vilnius, 2011, p. 163.
46. Septyni kodėl. *Lietuvos aidas*, 1990, rugpjūčio 4, p. 2.
47. S. S. Sąjūdis senas ir naujas. *Atgimimas*, 1990, nr. 22, birželio 6–13, p. 3.
48. „Su Sąjūdžiu už Lietuvą“. *Respublika*, 1991, gruodžio 14, p. 3.
49. Turėti ar būti. Gruodžio 14–15 dienomis Vilniuje vyks III Sąjūdžio suvažiavimas. Pakalbis su Sąjūdžio Seimo Tarybos nariu profesoriumi Albertu Zalatoriumi. *Lietuvos aidas*, 1991, gruodžio 13, nr. 249, p. 1–3.
50. VAITIEKŪNAS, Petras. Sąjūdis suvienijo dešiniuosius. Pastabos kažkada masiško tautinio judėjimo suvažiavimui Vilniuje pasibaigus. *Mažoji Lietuva*, 1991, gruodžio 19, nr. 48, p. 4.
51. VALATKA, Rimvydas. Kalbėjimas tautos vardu dar ne praėity. *Komjaunimo tiesa*, 1992, gegužės 26, p. 2.
52. VALATKA, Rimvydas. Sąjūdžio ruduo. *Komjaunimo tiesa*, 1991, gruodžio 17, p. 3.
53. VALATKA, Rimvydas. Savaitė. *Gimtasis kraštas*, 1990, nr. 16, p. 3.
54. VISOCKAS, Gintaras. Vilnius, Gegužės 17-oji. *Lietuvos aidas*, 1992, gegužės 19, p. 4.

Komentarai

55. Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi. „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“ http://www.liti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu [žr. 2015-09-28].
56. V. Jasukaitytės teigimu, pasirašiusieji „Kreipimasi...“ norėjo atkreipti visos visuomenės dėmesį į „minėtas deformacijas ir pateikti Atkuriamojo seimo idėją tam atvejui, jei Lietuvos parlamento darbas nebetarnautų Lietuvos valstybingumo atkūrimui ir stiprinimui“ (Jau ne laikas trokšti tiesos? Vidmantė Jasukaitytė. Rašytoja, niekada nepriklausiusi Komunistų partijai. *Tiesa*, 1990, rugpjūčio 9, p. 2).

Disagreements within the Reform Movement of Lithuania *Sąjūdis* after the Restoration of Lithuania's Independence

Mindaugas Tamošaitis

Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of History, Department of History of Lithuania,
T. Ševčenkos St. 31, Vilnius, Lithuania,
e-mail: mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Summary

Founded on 3 June 1988 in Vilnius, the Reform Movement of Lithuania *Sąjūdis* (RML), which was met with tremendous popularity among residents and which brought together diverse social classes under its flag, made the most significant contribution to the restoration of Lithuania's independence. A great authority and role of *Sąjūdis* in society at that time reflected in the saying: “*Sąjūdis* is Lithuania”.

The situation changed after the restoration of independence with the majority of *Sąjūdis* in the democratically elected Supreme Council of the Republic of Lithuania in the period 1990–1992. Its activities were received rather controversially: it was the period when Lithuania defended itself from the USSR military aggression, Lithuania was granted international recognition, the laws passed by the Supreme Council laid solid foundations for the country's further statehood and, finally, the Constitution of Lithuania adopted in the autumn of 1992 established a democratic government in the country. On the other hand, it was the time when Lithuania underwent strong domestic disagreements resulting in a severe controversy between the government and the opposition. As a consequence, *Sąjūdis* could not avoid huge problems as well, with the members of its leadership engaged in a serious confrontation. The former brothers-in-arms became fierce opponents, a number of active figures withdrew from the *Sąjūdis* movement, it lost its popularity in the eyes of the public.

To fill the gaps in the research of the history of *Sąjūdis*, the article reveals the reasons which determined that after coming to power, the RML did not only lose its former immense popularity but was received very controversially in society (with a special focus on writers) and explains why a number of former leaders withdrew from the movement.

The research determined that the *Sąjūdis*, which united the nation and led it to independence in the period of national revival, did not only start losing its immense popularity in society and its leaders due to fierce internal disagreements after the restoration of Lithuania's independence on 11 March 1990 but also divided the nation. *Sąjūdis* gradually turned into a self-contained movement devoted to its honorary chairman Vytautas Landsbergis. First of all, a great intolerance of the *Sąjūdis* leaders towards a different opinion, an ill-founded division of society into patriots and communists, the exaggeration of its role in the life of the country and the attempt to turn Vytautas Landsbergis into the President of Lithuania with strong powers at any price in the

period 1990–1992 enable to speak about the evolution of *Sąjūdis* into an ultraradical right-wing movement which had little in common with the *Sąjūdis* founded in 1988, which was a mouthpiece of democratic values. As it could have been expected, after the lost elections to the Seimas in the spring of 1993, *Sąjūdis*, led by its leader Vytautas Landsbergis, transformed into a right-wing political party with rather radical members – Homeland Union / Lithuanian Conservatives.

Įteikta / Received 2015-12-09
Priimta / Accepted 2016-04-04